

Oponentský posudek na disertační práci Mgr. Barbory Štolleové, *Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava. Institucionální změna – produkce – exploatace*, Praha 2011, 215s.

Badatelským polem Mgr. B. Štolleové se stala problematika zemědělství ve specifickém období Říšského protektorátu Čechy a Morava. Tomuto tématu historiografie, a především to platí o dějepisectví českém, zatím nevěnovala adekvátní pozornost. Dosavadní názory jsou navíc ovlivněny skutečností, že práce, v nichž se s hodnocením protektorátního zemědělství setkáváme, byly jen skromně opřeny o primární empirický materiál. Předložená disertace má proto průkopnický charakter, a to jak záběrem heuristiky, kdy vychází ze širokého výzkumu archiválií i tištěných pramenů uchovávaných v archivech a knihovnách České republiky a Spolkové republiky Německo, tak konceptualizací přispívající k porozumění českému zemědělství v mimořádně složité době. Neméně důležité jsou výzkumy autorky v oblasti dějin správy, kde se musela vyrovnat s „houštinami“ různých předpisů a také konfrontovat normy se skutečným stavem. Jejím cílem se stalo zkoumání transformace institucí, které působily v zemědělství Protektorátu Čechy a Morava ve prospěch záměrů německých okupačních orgánů, dále proměna zemědělské výroby na jeho teritoriu a možnosti exploatace zdejšího zemědělství ve prospěch válečného úsilí Německa. Protektorát přitom považuje za „relativně“ samostatnou ekonomickou jednotku.

V rámci kontinuity výkladu následuje po velmi stručném, ale koncizním představení předmětu zkoumání, zhodnocení stavu poznání protektorátního zemědělství, kde lze ocenit detailní znalost existující literatury, a to nejen historické, ale i historizujících ekonomů, zootechniků a agrotechniků a její střízlivé posouzení. Obdobně jsou podány i prameny a struktura práce. Větší pozornost mohla být pouze věnována rozboru archivních pramenů, včetně upozornění, že Mgr. Štolleová studovala, kromě českého Národního archivu a Státního oblastního archivu v Praze i v Bundesarchivu v Berlíně, jak je patrné ze seznamu pramenů a zejména z citací. Rozšířit by bylo vhodné i informaci o použitých metodách.

Ve vstupní kapitole vlastního textu nastínila uchazečka situaci českého zemědělství v závěru třicátých let 20. století, především však definovala východiska a cíle německé okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v kontextu nacistické hospodářské a germanizační politiky. Jejím cílem se stalo dosažení soběstačnosti protektorátu (s důležitým zbrojním potenciálem) v zásobování potravinami a jeho případná „vyživovací exploatace“ ve prospěch říše. Za velmi zajímavou zde považuji analýzu expertního materiálu Říšského ministerstva výživy a zemědělství z července 1939, od něhož se nepochybně odvíjely další úvahy berlínských institucí. Uvedený dokument byl evidentně zpracován svědomitými

německými úředníky s úsilím o objektivní pohled a s favorizováním hospodářských aspektů problému. Relativní pochybnosti mám pouze u přesnosti části vstupních dat, které nejspíše připravovali čeští úředníci. Zde totiž nastupuje závažná otázka jejich „akuratní“ spolupráce s úředníky německými. Údaje „pro Němce“ se v údobí protektorátu zhusta „upravovaly“ (práce předstírala), v tomto konkrétním případě tak, aby vypadaly hůře. Rámcově je uvedená subkapitola kompetentním a slibným vstupem do tématu. (Oponenta v ní zaujal zevrubný rozbor uplatňovaných hledisek bezprostředně hospodářských i přihlídnutí k širším faktorům „nehospodářské povahy“, jež však byly ve zvláštním okupačním prostředí a klimatu eminentně důležité.)

V následující analýze nacistické správy zemědělství a výživy v Protektorátu Čechy a Morava pozitivně hodnotím její učlenění podle zásadních změn v německé okupační politice, preciznost zpracování a především pak obeznalý přehled jednotlivých institucí a jejich personálního „vybavení“, kde si Mgr. Štolleová prioritně všímá managementu. Není náhodou, že většina míst byla – po stabilizaci situace v protektorátu – obsazena říšskými Němci a nikoliv Němci sudetskými, u nichž se sice dalo spoléhat na až patologickou averzi vůči Čechům, ale mnohem méně na jejich profesní zdatnost a pragmatismus. Autorka se optimálně vyrovnala se spleť organizačních a kompetenčních změn v jednotlivých institucích a prokázala cit i entuziasmus při postižení správních struktur, včetně administrativního vyčlenění pozemkové a osídlovací politiky a její převod do vlivových sítí SS. Svůj pohled logicky upřela na rozhodující orgány německé, ale stranou neponechala ani autonomní orgány české, kde by byl rovněž zajímavý rozbor obsazení manažerských funkcí. Zdařile je např. podáno doslova „prostoupení“ míst vedoucích úředníků v autonomních českých institucích Němci v souvislosti s tzv. Heydrichovou reformou veřejné správy, s cílem, aby „fasáda autonomie zůstala zachována, ale zevnitř byla zcela odbourána“. V těchto orgánech však pracovali i Češi, a to jak „staří“ úředníci z doby republiky, tak i manažeři nově jmenovaní, př. u ministra zemědělství v letech 1942-45 Adolfa Hrubého souputníci uváděli, že důvodem přijetí vládní funkce byly neuspokojené ambice a jeho jistá marginalizace vedením agrární strany v dobách první Československé republiky.

Za určité jádro disertační práce lze považovat postižení systému válečného řízeného hospodářství v zemědělství Protektorátu Čechy a Morava s orientací na problémy jeho geneze, kdy vzorem (zřetelně) byly předpisy a soustava direktivně řízeného zemědělství v nacistickém Německu. Dále administrativní „úprava“ pravomocí stávajících správních orgánů a systematické budování specifických institucí podřízených kontrole ze strany státu. Za výborné považuji pojednání o přechodných strukturách protektorátního zemědělství a

aplikaci říšskoněmeckých vzorů, jež dává nahlédnout do poměrně spleťitého konglomerátu struktur, které nepochybně souvisí s principem „divide et impera“, který ve správě nacistické říše někdy až „poťouchle“ komplementoval základní princip vůdcovský. Obdobně to platí pro instrumentalizaci protektorátního systému řízeného hospodářství k dosažení německých cílů, jež je předvedena na českomoravských trhovách svazech a obchodních společnostech.

Na představení mechanismu válečného řízeného hospodářství v zemědělství navazují detailně pojednaná konkrétní opatření německé zemědělské politiky v Protektorátu Čechy a Morava, jež se zabývaly pracovními silami v zemědělství, systémem povinných dodávek rostlinných a živočišných produktů v letech 1939-1943, přechodem od povinných ke smluvním dodávkám v období 1943-1945, cenovou politikou a prémiovým systémem i snahami o intenzifikaci zemědělské výroby pomocí nové techniky, chemizace, zlepšování půdy, šlechtitelství, plemenářství, ochrany rostlin, hospodářského zvířectva aj. Mgr. Štolleová se zde snaží o objektivní přístup a revizi dosavadních stereotypů o hluboké devastaci českého zemědělství ve válečných letech 1939-1945. Otázkou logicky zůstává, nakolik šlo o zásluhu německých institucí, úředníků a nakolik pokračovaly trendy nastartované již za Československé republiky, jež noví držitelé moci pragmaticky podpořili, nebo jim alespoň nebránili v uplatnění.

Logickým vyústěním disertační práce je poslední (pátá) kapitola, která věcně a střízlivě na základě statistických čísel zkoumá dopady celé plejády opatření normativního charakteru i praktických zásahů, a to realizovaných i iniciovaných v rámci systému řízeného hospodářství v protektorátním zemědělství, ať se již jednalo o dodávky, motivační bonusy, zvelebovací akce nebo o restrinkce. Zemědělská produkce v letech 1939-1945 jednoznačně klesala, byť o plné objektivitě vstupních údajů statistik lze oprávněně pochybovat. Na území Protektorátu Čechy a Morava existoval poměrně rozsáhlý černý trh, který nevymýtily ani stále přísnější kontroly a drastické tresty, a také hlouběji založené „černé rozdělování“ širšímu okruhu příbuzných a známých.

Pozitivně lze ocenit i výzkum svým způsobem „druhé strany mince“ řešení potravinové soběstačnosti protektorátu, tj. snižování spotřeby obyvatelstva prostřednictvím přidělového systému, zužování sortimentu, snižování kvality potravin a omezování konzumace některých poživatin ve veřejných stravovacích zařízeních.

Pozoruhodné výsledky pak přináší analýza obchodu se zemědělskými produkty mezi protektorátem a Německou říší, jež ovšem nejsou zcela nepochopitelné. Nacisty uplatněná metoda „biče a cukru“, kterou tak pregnantně definoval po svém nástupu R. Heydrich, měla za cíl udržet protektorátní průmysl, a především průmysl zbrojní, v dobré kondici a

obyvatelstvo průmyslově a po napadení SSSR i dopravně důležitého území v sociálním klidu. Německo také těžilo z počátečních válečných úspěchů a obsazení rozsáhlých teritorií a pokud se vyskytly potravinové přebytky, jako např. zásoby francouzských vín jako válečná kořist v roce 1940, dostalo se i na protektorát.

Racionální shrnutí výsledků práce v oblasti institucionálních změn, produkce a spíše potenciální exploatace ústí do uměřeného a dobře vyargumentovaného závěrečného konstatování, že „hlavním cílem nacistické zemědělské politiky byla intenzifikace výroby a zajištění dlouhodobé udržitelnosti protektorátního zemědělství pro budoucí německé obyvatelstvo“.

Na předloženém atestačním díle oceňuji inovativní koncept, který zkoumanou tematiku nazírá jako primárně logistický problém nacistické říše (s prvky perspektivní nacionálně demografické změny), což bylo podmíněno skutečností, že Němci protektorát považovali za její integrální součást. Výrok A. Hitlera při pohledu z okna Pražského hradu v březnu 1939 „wunderschöne deutsche Stadt Prag“, byl míněn naprosto vážně. V době „vymknuté z kloubů“ pak základní říšsko – protektorátní tenze ještě rozhojňovaly rozdílné dílčí zájmy úředníků v Berlíně a představitelů okupační německé správy, kteří se občas pokoušeli stát téměř suverénními „pány v Čechách a na Moravě“. Pro Němce, byť si stěžovali na nevraživé pohledy a neupřímné chování Čechů, byl protektorát (minimálně od poloviny války) téměř „rájem na zemi“. Tvořili zde výrazně privilegovanou a všestranně upřednostňovanou minoritu obyvatelstva, riziko náletů spojeneckých bombardérů bylo zanedbatelné a většina z nich se také chovala jako v kolonii (včetně hrozeb gestapem a koncentračními tábory), přičemž české obyvatelstvo bylo paralyzováno všudypřítomným strachem.

Pro český venkov pak bylo podstatné plnění předepsaných dodávek zemědělských produktů a dalších povinností, jež ovšem byly stanoveny podle zkušeností z Německa a s přihlédnutím k podkladům, jež vypracovali čeští úředníci autonomní správy. Pro poměrně vyspělé české zemědělství nebyly tyto úkoly nepřekonatelným problémem, a pokud byly dodávky splněny, „byl od Němců v podstatě pokoj“.

Stručně se je také třeba zastavit u obou vyhraněných názorů (velmi vhodně) v disertaci prezentovaných na s. 5, tj. „obrazu permanentního úpadku a neutěšeného stavu protektorátního zemědělství“, který je zakomponován do většiny českých prací a naopak „jednoho z pozoruhodných příkladů německé podpory a ryzího úsilí dosáhnout lepší organizace a trvalého pokroku“, jak se lze dočíst v pracích německých. V prvním případě se tvrzení opírá o reálný pokles výkonnosti protektorátního zemědělství a logický paušální

odsudek poměrů v Protektorátě Čechy a Morava. V případě druhém jde o velmi arogantní stereotyp nadřazenosti Německa a Němců obecně a v oblasti technicko-technologické zvláště, přičemž nelze popřít, že do protektorátního průmyslu (hlavně zbrojního) vložili nezanedbatelné „know – how“. V českém zemědělství však tato premisa zcela neplatí, byť v některých odvětvích zemědělské výroby i regionech bylo technicko-technologicky Německo dál. K. Brandt rovněž ve své práci zřejmě vycházel ze zpráv a informací říšskoněmeckých radů, komisařů apod., kteří přímo museli dokazovat, jak pozitivně působí (a jak jsou nepostradatelní) v tak zemědělsky zanedbaném protektorátu. (O jejich odborné kompetenci máme z české strany žel pouze útržkovitá svědectví, lze však komparačně využít hodnocení kvalit dosazených úředníků z oboru lesnicko – mysliveckého, o nichž se např. zkušený lesník – naposledy vrchní lesní rada České zemědělské rady – Jan Frič vyjadřoval s neskrývanou ironií. Opominout rovněž nelze, že vzorem pro české zemědělce již od konce 19. století, kam směřovaly delegace, exkurze apod., nebylo Německo, ale vyspělé zemědělství Dánska a u chovu hovězího dobytka či družstevnictví i Švýcarsko.) Kol. Mgr. B. Štolleová výše zmíněné vyhraněné soudy spolehlivě vyvrátila a její výsledky posunuly hodnocení problému v podstatě do „středu“, tj. ani přehnaná devastace, ale ani výraznější pomoc a posun kupředu.

Předložená disertační práce je vybavena řadou instruktivních tabulek a grafů, které text vhodně doplňují a relevantním vědeckým aparátem. Poznámky v posudku mají spíše charakter diskusní a připomínky (např. neuvedení berlínského Bundesarchivu v pojednání o pramenech, absence některých titulů literatury z jejího rozboru v závěrečném seznamu, dílčí nejasnosti hodnotního označení příslušníků SS, opakovaná citace v seznamu literatury či řada neopravených překlepů – což svědčí o jistém chvatu při dokončování úkolu) jsou formální.

Celkově Mgr. Barbora Štolleová předložila zdařilou, materiálově široce založenou, koncepčně inovativní a v oblasti poznání protektorátního zemědělství velmi přínosnou práci, již lze s nejlepším svědomím doporučit k obhajobě a po jejím úspěšném průběhu k udělení vědecké hodnosti PhD.

V Praze, dne 11. května 2011

Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.